

///// recenze //////////////////////////////////

Raymond BOUDON, *Bída relativismu*. Praha: Sociologické nakladatelství 2011, 262 s. (*The Poverty of Relativism*, 2004 přeložil Ivo Možný).

Jindřich Černý

Hlavní motivací k napsání *Bídy relativismu* bylo pro současného francouzského sociologa Raymonda Boudona (nar. 1934) zjištění neutěšeného stavu, ve kterém se dnes nacházejí společenské vědy a sociologie zejména. Hlavní proud společenských věd nemůže být plodný, protože je zcela zaměřen relativismem. Relativismus byl vždy „plevelnou rostlinou“; až v poslední době se mu podařilo převládnout a stát se fakticky tím jediným paradigma-tem společenských věd.

Boudon si tak ve své knize, která se českému čtenáři dostává ve velice zdařilém překladu Iva Možného, vytyčuje hned dvojí cíl: poskytnout návod, jak vytrhnout relativismus u kořene, a na vyčištěnou plochu vrátit původní druhy, které by zase mohly lidem přinášet užitek. První úkol je podle Bou-

dona relativně neproblematický, protože zkoumáním implicitních předpokladů relativismu lze snadno dospět k závěru, že kořeny relativismu nejsou tak pevné, jak by si sami relativisté asi přáli. Na uvolněnou plochu pak Boudon navrhuje vysázet teorie naroubované na nerelativisticky interpretované myšlenky otců zakladatelů společenských věd, totiž Maxe Webera a Emila Durkheima. Jinak a méně květnatě řečeno: jestliže se negativní část Boudonovy kritiky nese ve znamení snah ukázat, že relativistický král je ve skutečnosti nahý, pak je ve své pozitivní části v první řadě pokusem načrtnout nové, nerelativistické paradigma pro společenské vědy, které by je navrátilo k jejich skutečným kořenům. Boudon toto staronové paradigma nazývá „neo-racionalistickým“, anebo (ještě mnohem častěji) „kognitivním“. Teoretickou výhodou kognitivního paradigmatu, kterou nemůže nabídnout žádné relativistické stanovisko, je možnost vysvětlení, jak mohou být hodnoty, které zakládají společenské normy, historicky proměnlivé a současné obecné. Kognitivismus má však podle Boudona i praktické důsledky, které nejsou na první pohled tolik zjevné. O to jsou však důležitější: skončíme-li s nešťastným relativistickým paradigma-tem, přispějeme tím ke konci „ducha konce 20. století“, protože je to právě re-

Tato práce byla podpořena grantem č. 401/09/H007 „Logické základy sémantiky“ Grantové agentury ČR.

lativismus, který je jednou z nejvýznamnějších příčin ztráty jistoty a z nich plynoucích depresivních pocitů dnešních lidí (jak také říká Boudon, „nihilismu“ doprovázeného „pesimismem“ – s. 20).

Co Boudon míní relativismem a s čím podle něj relativismus stojí a padá? V nejobecnější rovině je relativismem jakékoli tvrzení, které popírá objektivitu poznání nějakého předmětu. Na základě toho, co je popíráno, je podle Boudona možné vymezit dva základní typy relativismu: *kognitivní* relativismus, který nepřipouští možnost objektivního poznání, a *hodnotový* resp. *normativní* relativismus, který objektivitu upírá hodnotovým soudům. V pozitivním vymezení je pak kognitivní relativismus tvrzením, podle kterého je poznání toho kterého předmětu funkcí teorie, jež jej vyjadřuje; podle hodnotového relativismu jsou hodnoty kulturními konstrukty. Z tvrzení o neexistenci teoreticky nenasycených faktů resp. kulturně nezávislých hodnot plyne forma tvrzení o nesouměřitelnosti různých teorií (kognitivní relativismus) resp. kultur, což je i důvod, proč Boudon nazývá hodnotový relativismus „kulturním relativismem“.

Ostří Boudonovy kritiky míří především na hodnotový relativismus; kritikou kognitivního relativismu se zabývá spíše jen potud, pokud může přispět i k vyvrácení hodnotového relativismu. Čtenáře

asi sotva překvapí, že zdroj kognitivního relativismu Boudon spatřuje v Kuhnově *Struktuře vědeckých revolucí* (1962). Kuhn (podle Boudona zcela správně) upozornil na to, že výběr mezi soupeřícími teoriemi je *ne vždy* racionální, jelikož do něj vstupují i nefaktuální faktory, které mohou být teoreticky podmíněné. Kuhn však rozhodně *nebyl* kognitivním relativistou ve výše nastíněném smyslu; relativistu z něj udělala až následující generace „sociologů vědy“ (Boudon v této souvislosti zmiňuje pouze Feyerabenda a Latoura), pro kterou bylo příznačné chápání jakékoli debaty jakožto debaty typu „buď jejich anti-relativismus, anebo náš anti-anti-relativismus“. Byli to právě „noví“ sociologové vědy, kdo Kuhnův postřeh zobecnili a (už zcela neopodstatněně) usoudili, že *žádná* teorie nemůže být *nikdy* objektivně lepší než ostatní (s. 32–33).

Stejná záměna jedinečných případů za obecné případy, která jde ruku v ruce s analogickou a stejně neoprávněnou aplikací zákona o vyloučení třetího, se objevuje i u hodnotových relativistů. K této, pro relativisty typické (s Boudonem řečeno) „herezi“ a „hyperbolizaci“ hodnotiví relativisté připojují své interpretace tří tezí klasiků dějin filosofie: Montaignovy myšlenky závislosti některých norem na kultuře; Weberovy metafory „sváru božstev“ či „polyteismu hodnot“ a Humovy

teze o principiální nemožnosti odvození normativních tvrzení z tvrzení o faktech (s. 44–50). S prvními dvěma myšlenkami hodnotoví relativisté naložili stejně svévolně jako kognitivní relativisté: existují rozmanité sady kulturně podmíněných norem („montaignovský kulturalismus“), které mohou být (a také často jsou) vzájemně nekompatibilní („weberovský pluralismus“). Hodnotový relativismus je pak přímým důsledkem následné aplikace „Humovy teze“: vzhledem k tomu, že mezi tvrzeními o faktech a normativními tvrzeními zeje principiálně nepřekonatelná propast, neexistují žádné *důvody* (tj. fakta), proč bychom měli dát přednost jednomu normám před jinými. Všechny sady norem si jsou bez výjimky „rovny“. Otázku, zda se v takto vymezeném hodnotovém relativismu rozpoznal někdo z prominentních relativistů, ponechávám otevřenu; omezím se místo toho pouze na konstatování, že hodnotový relativismus v Boudonově pojetí skutečně odpovídá tomu, co se obvykle rozumí „postmodernistickým konstruktivismem“. Boudonova diagnóza relativismu se mi tedy zdá být poměrně trefná.

Boudonovou snahou je ukázat, že věci se nemají tak, jak tvrdí relativisté: musí existovat „privilegovanější“ normy už jen z toho prostého důvodu, že lidé o některých normách říkají, že jsou lepší než jiné. Pokud je tomu tak, pak musí exi-

stovat nějaký způsob, jak zdůvodnit („faktuálně podložit“) normy a umožnit jejich objektivní porovnávání. A to nikoli pouze z „instrumentálního“ hlediska, tj. ve vztahu k důsledkům, které z norem plynou, nýbrž v „absolutním“ smyslu, tj. umožnit porovnávání norem přímo mezi nimi samými. Kognitivismus tedy má být názorem, podle kterého více či méně racionální mohou být nejen důsledky přijetí té či oné sady norem, ale i normy samotné. Takto pojatý (neo)racionalistický kognitivismus by pak měl podle Boudona mnohem lépe odpovídat intuicím, které mají běžní lidé o normách a hodnotách; měl by vysvětlovat, jak také říká, jejich „morální pocity“ v souladu se „zdravým rozumem“, kterým relativisté tak okatě pohrdají (s. 207).

Aby bylo možné považovat kognitivismus za legitimního vyzývatele hodnotového relativismu, musel by samozřejmě dostat tomu, co na úvod slíbil. Prostředek, jak úspěšně proplout mezi Skyllou zpochybněného normativního realismu (podle kterého jsou hodnoty obecné) a Charybdou pochybné odpovědi hodnotových relativistů (kteří konstatují historičnost hodnot), Boudon nachází v podkopání jednoho z výše uvedených pilířů relativismu, a to Humovy teze. Tu lze podle něj oslabit, tj. legitimně odvodit hodnotové výroky z faktualních tvrzení, pokud se v příslušné

sadě posledně jmenovaných tvrzení nachází alespoň jeden normativní výrok (jako příklad Boudon uvádí výrok, že bychom se měli řídit dopravními předpisy, protože jsou dobré). Faktuálně podepřené ovšem mohou být i takové hodnotové výroky, které hrají v odvozeních roli „principů“. Právě zde se ke slovu dostává výše zmíněný „zdravý rozum“, kterému Boudon věnuje celou poslední, šestou, kapitolu své knihy (s. 207–237). Principy je možné považovat za faktuálně podložené, pokud se zakládají na hodnotách, které většina lidí považuje za objektivně platné (onen „zdravý rozum“). Kupříkladu na základě tvrzení, že je všeobecné volební právo konstitutivní pro demokracii, lze oprávněně (tzn. odůvodněně) usoudit, že všeobecné volební právo je dobré. Demokracie je pak dobrým zřízením, protože se zakládá na hodnotách, na kterých se všichni, kdož mají zdravý rozum, shodnou: demokracie přispívá k růstu respektu a úcty k lidem jakožto lidským bytostem. S Weberem řečeno: demokracie přispívá k „individualizaci“, tj. k tomu, aby se z lidí-biologických individuí mohla stát individua ve smyslu členů společenství lidí („občanů“) (s. 109). Podobným způsobem Boudon vysvětluje i další tvrzení, jakými jsou např. tvrzení o špatnosti trestu smrti, otroctví či dětské prostituce. Ve všech těchto případech se jedná o jevy, které odporují dů-

tojnosti člověka. Ta je pro Boudona hodnotou, jejíž správnost je pro většinu lidí mimo jakoukoli pochybnost (s. 111).

Boudon by chtěl, aby se v případné polemice mezi kognitivisty a relativisty jednalo o skutečný spor, tj. spor, který by bylo možné objektivně rozhodnout. Tvrdí, že kognitivismus je objektivně lepší než relativismus, protože v jeho prospěch promlouvají důvody, a to jak teoretické, tak praktické (viz výše). Navzdory vši úctyhodnosti Boudonových motivací lze však jeho poznámky k založení hodnot těžko považovat za *vysvětlení*; spíše než že by vysvětlovaly, snaží se zapůsobit svojí silou intuitivní přijatelností („většina se shodne na tom, že ...“). Boudonem propagovaný kognitivismus je tedy spíše než teorií jakýmsi teoretickým rámcem, který teprve čeká na svoje naplnění konkrétní anti-relativistickou teorií. V *Bídě relativismu* bohužel žádná taková teorie není přítomna. Tato kniha je především pojednáním o implicitních předpokladech relativismu a anti-relativismu. Jestliže se Boudonovi podařilo úspěšně vyrovnat s prvním úkolem, který si předsevzal, druhý se mu podařilo splnit jen zčásti. Půda je sice od plevelu vyčištěna, v *Bídě relativismu* však ještě nebyla oseta.